

УДК 811.161.3'282

І. Т. Яўгенідзе

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

**ПРИМЕТНИКОВЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С А СТРУКТУРАЙ
«НАЗОЎНИК З ПРИНАЗОЎНИКАМ» У БЕЛАРУСКАЙ ДЫАЛЕКТНАЙ МОВЕ**

Раскрыта паняцце «прыметнікавыя фразеалагізмы». Разгледжаны наяўныя структурна-граматычныя разнавіднасці фразеалагізмаў, даецца іх сціслая характарыстыка. Даследавана гісторыя пытання вызначэння статусу адзінак са структурай назоўнік з прыназоўнікам. Прадстаўлены сучасны падыход да вырашэння дадзенай праблемы. Праведзены аналіз структуры прыметнікавых фразеалагізмаў беларускай дыялектнай мовы, якія ўяўляюць сабой спалучэнне назоўніка з прыназоўнікам. Матэрыялам даследавання паслужылі 82 прыметнікавыя фразеалагізмы, выбраныя з фразеалагічных і лексічных слоўнікаў беларускай дыялектнай мовы. Яны арганізаваны паводле шаснаццаці структурных мадэляў, чатыры з якіх прадуктыўныя, восем – непрадуктыўныя, нізкачастотныя, астатнія прадстаўлены адзінкавымі фразеалагізмамі. Самы шматлікі структурны тып аб'ядноўвае дванаццаць адзінак. Раскрываецца семантыка названых прыметнікавых фразеалагізмаў у адпаведнасці з крыніцай. У выпадку калі ў слоўніку значэнне адзінкі раскрыта няпоўна або няправільна, фразеалагізм падаецца з удакладненым, карэктным значэннем. Большасці з іх уласціва антрапацэнтрычная накіраванасць семантыкі. Акрамя таго, прыметнікавыя фразеалагізмы могуць характарызаваць жывёл, адзенне, прадукты ўжытку і ўласнай вытворчасці. Прыклады фразеалагізмаў у межах кожнай структурнай мадэлі размешчаны ў алфавітным парадку. Падчас даследавання была выяўлена наяўнасць фразеалагізмаў, якія складаюцца з прыназоўніка і займенніка ці прыметніка, што сведчыць пра прадуктыўнасць дадзенага структурнага тыпу.

Ключавыя словы: фразеалогія беларускай дыялектнай мовы, фразеалагізмы, прыметнікавыя фразеалагізмы, структурна-граматычныя тыпы, структурныя мадэлі.

I. T. Yauhenidze

Yanka Kupala State University of Grodno

**ADJECTIVAL PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE STRUCTURE
“NOUN AND PREPOSITION” IN BELARUSSIAN VERNACULAR**

The concept of “adjectival phraseological units” is defined. Structural and grammatical varieties of phraseological units are considered, a short description of them is given. Historical background of status determination of units with the structure of prepositional-nominal forms is considered. A modern approach to an issue is presented. Structure of adjectival phraseological units of Belarussian vernacular, which are combination of preposition and noun was analysed. Data for study were 82 adjectival phraseological units, which were selected from phraseological and lexical Belarussian vernacular dictionaries. They are organized on 16 structural models, four of them are productive, eight-non-productive, low-frequency, the rest of them are singular phraseological units. The biggest structural type consists of 12 units. Semantics of these adjectival phraseological units is elaborated in accordance with the source. In the case that the meaning of the phraseological unit is revealed incompletely or incorrectly in the dictionary, it is submitted with clarified, correct meaning. Most of them have anthropocentric orientation. In addition adjectival phraseological units can characterize animals, clothes, foodstuffs and products of domestic production. The examples of phraseological units within every structural model are sorted in alphabetical order. The study revealed the presence of phraseological units that consist of preposition and pronoun or noun, this shows the productiveness of this structural type.

Key words: phraseology of Belarussian vernacular, phraseological units, adjectival phraseological units, structural and grammatical types, structural models.

Уводзіны. У межах фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы значную колькасць складаюць прыметнікавыя фразеалагізмы. Да іх адносяцца выразы, якія «маюць ад'ектыўную семантыку, у сказе выконваюць функцыю дапасаванага азначэння ці іменнага выказніка, захоўваюць парадыгму роду, ліку, склону» [1, с. 42]: *на слёзы лёгкі, светам біты, першай стрэчы (стрыі), адна хвала*. У адных з іх катэгарыяльнае

значэнне «прадказваецца, сігналізуецца граматычна галоўным прыметнікавым (дзеепрыметнікавым, лічэбнікавым, займеннікавым) кампанентам або двума кампанентамі» [1, с. 42]. Астатнія не маюць атрыбутыўнага паказчыка катэгарыяльнага значэння прыметы.

Усе прыметнікавыя фразеалагізмы падзяляюцца на тры структурна-граматычныя разнавіднасці: фразеалагізмы-словазлучэнні, фразеала-

гізмы-словаспалучэнні, фразеалагізмы-сказы. Да першых адносяцца адзінкі, якія па структуры адпавядаюць словазлучэнням, іх кампаненты ўмоўна звязаны падпарадкавальнай сувяззю: дапасаваннем, кіраваннем, прымыканнем. Фразеалагізмы-сказы структурна нагадваюць сказы розных тыпаў, іх кампаненты суадносяцца з прэдыкатыўнай асновай, граматычна галоўнымі членамі сказа. Фразеалагізмы-словаспалучэнні не маюць падпарадкавальнай сувязі паміж кампанентамі, у іх нельга вылучыць ні граматычна галоўны, ні граматычна залежны кампанент, па форме яны не адпавядаюць ні словазлучэнням, ні сказам. Калі вызначэнне фразеалагізмаў са структурай словазлучэння і сказа не выклікала пытанняў на розных этапах развіцця фразеалогіі, то стаўленне даследчыкаў да фразеалагізмаў-словаспалучэнняў было неадназначнае.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца даследаванне структурных тыпаў і мадэляў прыметнікавых фразеалагізмаў беларускай дыялектнай мовы, якія паводле будовы суадносяцца са словазлучэннем, а менавіта, фразеалагізмаў, якія маюць прыназоўнікава-склонавую форму назоўніка.

Асноўная частка. Не ўсімі лінгвістамі ўтварэнні са структурай «назоўнік з прыназоўнікам» залічваюцца да фразеалагічных адзінак. Гэта выклікана марфалагічнай прыродай прыназоўніка: ён не з'яўляецца паўназначным словам, самастойнай часцінай мовы, а толькі служыць для выражэння граматычнага значэння, выступае паказчыкам граматычных форм слова. Так, М. М. Шанскім фразеалагізмы *на руку, с кондачка, в обрез, с жиру, до смерти, на славу, в сердцах, на круг, на словах, к слову* кваліфікуюцца як «звычайныя словазлучэнні». На думку навукоўца, «асноўнай прыметай, паводле якой адрозніваюцца слова і фразеалагічнае зрашчэнне, з'яўляецца акцэнталагічнае афармленне адпаведных моўных адзінак: слова (калі яно не з'яўляецца ненаціскным) мае адзін асноўны націск, у той час як фразеалагічнае зрашчэнне – два і болей» [2, с. 27]. У сувязі з гэтым фразеалагізм вызначаецца М. М. Шанскім як «семантычна непадзельны фразеалагічны зварот, які складаецца з двух і болей фанетычных слоў, якія асобна ніякага значэння не маюць» [2, с. 27]. А прыназоўнікава-склонавая форма кваліфікуецца як «нефразеалагізаванае па сваім значэнні спалучэнне прыназоўніка і назоўніка, якое ўтвараецца гаворачым у працэсе зносін» [2, с. 28].

Іншы пункт гледжання знаходзім у дапаможніку В. П. Краснея, У. М. Лазоўскага, І. М. Шчарбаковай «Сучасная беларуская мова. Лексікалогія. Фразеалогія». Так, пры разглядзе структуры фразеалагізмаў у асобны структур-

на-граматычны тып аўтарамі вылучаюцца адзінкі, якія ўяўляюць сабой «спалучэнні назоўніка з прыназоўнікам і назоўніка з прыназоўнікам і адмоўнай часціцай *не* (без канца, не да жартаў)» [3, с. 131]. З гэтага відаць, што наяўнасць фразеалагізмаў са структурай «назоўнік з прыназоўнікам» цалкам прызнаецца аўтарамі.

Неадназначна кваліфікуюць выразы тыпу «назоўнік з прыназоўнікам» У. П. Жукаў і А. У. Жукаў, складальнікі «Школьнага фразеалагічнага слоўніка рускай мовы». Імі не адносяцца да фразеалагізмаў і не ўключаюцца ў склад слоўніка тыя адзінкі, якім «нельга супаставіць літаральнае прыназоўнікава-склонавае спалучэнне слоў» [4, с. 6]: *в виде, для вида, под властью*. У тым выпадку, калі літаральнае свабоднае спалучэнне ўтвараецца, адзінка з'яўляецца фразеалагізмам: *на носу* — 'вельмі хутка' і *на носу бородавка*.

У артыкуле П. А. Леканта «К вопросу о минимальной единице фразеологии» аднясенне адзінак са структурай «назоўнік з прыназоўнікам» да фразеалагізмаў з'яўляецца бясспрэчным. Гэта тлумачыцца тым, што яны, паводле слоў аўтара, валодаюць усімі прыметамі, уласцівымі фразеалагізмам, а менавіта: узнёўляльнасцю, устойліваасцю, семантычнай непадзельнасцю, абразнасцю, экспрэсіўнасцю, асобнаафармленасцю, а таксама складаюцца больш як з аднаго слова [5].

Рускі даследчык А. І. Смірніцкі ў манаграфіі «Лексікалогія англійскай мовы» вылучае два структурна-семантычныя тыпы фразеалагізмаў: аднавяршыневыя – «маюць адзін семантычна-паўназначны элемент» [6, с. 212], а таксама двухвяршыневыя і шматвяршыневыя, якія маюць не менш за два (альбо болей) такія элементы. Усе аднавяршыневыя фразеалагізмы падзяляюцца аўтарам на тры тыпы, адзін з якіх прадстаўлены прыназоўнікава-іменнымі фразеалагічнымі адзінкамі, напрыклад: *by heart* – *напамяць*, *for good* – *назаўсёды*, *in time* – *у час*. Яны, паводле слоў аўтара, «выступаюць у якасці эквівалентаў прыслоўяў (*by heart, for good*) і эквівалентаў злучальных словаў (*by means of, in order that*)» [6, с. 216]. Даследчык адзначае, што дадзены тып фразеалагізмаў найбольш набліжаны да слова, і часам нават назіраюцца выпадкі пераходу фразеалагізма ў лексему, напрыклад: *instead* – *замест*, *in my stead* – *на маім месцы*, *in his stead* – *на яго месцы*.

Даследчык англійскай фразеалогіі А. У. Кунін у манаграфіі «Курс фразеалогіі сучаснай англійскай мовы» пры разглядзе аб'ёму і межаў фразеалогіі ўказваў, што «ніжняя мяжа фразеалагізма – двухслоўнае ўтварэнне» [7, с. 26], адзін з кампанентаў якога можа быць службовым словам. Большасць фразеалагізмаў, на

думку даследчыка, «утворана паводле граматычных мадэляў словазлучэнняў, сказаў і экзацэнтрычных зваротаў (паводле тэрміналогіі Л. Блумфілда), гэта значыць аднавяршыневых зваротаў (паводле тэрміналогіі А. І. Смірніцкага) з адным паўназначным словам (*at all – 1) зусім, цалкам; 2) наогул; at least – прынамсі, па крайняй меры; by heart – напамяць; by the way – дарэчы, між іншым, дарэчы кажучы і інш.*)» [7, с. 86]. А. У. Кунін вылучае сем структурных тыпаў фразеалагізмаў англійскай мовы, у першы з іх уключае аднавяршыневыя фразеалагізмы – адзінкі, якія «складаюцца з адной самастойнай і адной службовай лексемы або адной самастойнай і дзвюх або трох службовых лексем» [7, с. 137]: *at large – у цэлым, увесь; out of the way – асобны*. Да службовых лексем даследчыкам адносяцца прыназоўнікі, злучнікі і артыклі. Так, у «Англа-рускі фразеалагічны слоўнік» А. У. Куніна ўключаны адзінкі са структурай «несамастойнае слова + самастойнае»: *at of – не больш, усяго; all but – 1) амаль, ледзь не, траха не; 2) за выключэннем, акрамя; after all – пасля ўсяго, урэшце рэшт, у канчатковым выніку; at all – 1) зусім, цалкам, крайне (у сьвярджалых сказах); 2) зусім, цалкам (у адмоўных сказах); 3) увогуле (сьвярджалых і пыталых сказах, а таксама ва ўмоўных дадзенах сказах); at hand – 1) блізка, побач, тут жа, пад рукой, у наяўнасці, рукой падаць, наблізу, па суседству; 2) не за гарамі, на носе; in large – ў вялікім, буйным маштабе; after hours – пасля працы, пасля закрыцця магазінаў*.

Адзінкі са структурай «назоўнік з прыназоўнікам» адносяцца да фразеалагізмаў і беларускай мовы Ф. М. Янкоўскім, які ў сваіх даследаваннях спасылваецца на бяспрэчныя абгрунтаванні дадзенага пытання рускімі фразеалагамі, такімі, як А. М. Бабкін, П. А. Лекан, Л. І. Райзензон, Л. А. Вайнова, У. П. Жукаў, А. І. Малаткоў, А. І. Фёдараў. У сувязі з гэтым у манаграфіі Ф. М. Янкоўскага «Беларуская мова» пры разглядзе структурна-граматычнай характарыстыкі фразеалагізмаў, асоба ўвага надаецца фразеалагізмам-спалучэнням «назоўнік з прыназоўнікам». Падкрэсліваецца граматычна-структурная разнастайнасць такіх фразеалагізмаў, пералічваюцца наяўныя склонавыя формы кампанента-назоўніка, выяўляецца іх сінтаксічная роля ў сказе [8].

Аналагічнай думкі прытрымліваецца І. Я. Лепшаў. У дапаможніку «Фразеалогія сучаснай беларускай мовы» аўтар згадвае, што «мінімальнымі адзінкамі фразеалогіі лічацца выразы, утвораныя па мадэлі «прыназоўнік + назоўнік»: *на вачах, пад бокам, на мазі, на носе, у руку, з рукі і г. д.*» [9, с. 6]. Пры гэтым, фразе-

алагізмы, утвораныя па структурнай схеме прыназоўнікава-склонавай формы назоўніка, падрабязна аналізуюцца аўтарам: называецца дакладная колькасць дадзеных адзінак і структурных мадэляў, якія яны ўтвараюць, падаецца характарыстыка фразеалагізмаў паводле лексічнай спалучальнасці.

Як бачым, на сучасным этапе развіцця беларускай фразеалогіі прызнаецца статус фразеалагізмаў са структурай «прыназоўнік + назоўнік». Гэта пацвярджаецца і існуючымі фразеалагічнымі даследаваннямі на базе фразеалагізмаў дыялектнай мовы. Так, у артыкуле М. А. Даніловіча «Адфразеалагічнае словаўтварэнне ў беларускіх гаворках» апісваецца з’ява ўтварэння слоў тыпу *накокачках, наліхо, нанет, напавер, насілу, дазарэзу, дачасу, дадушы, утахт, упамкі, уцяшку, атклясы, адвеку, змялянкосці* ад фразеалагізмаў дадзенага тыпу. Такі дэрывацыйны спосаб называецца складанне – «механічнае зліццё кампанентаў фразеалагізма ў адно самастойнае слова» [10, с. 25]: *без Бога > бязбожна, за памяццю > запамяццю, на хваробу > нахваробу*.

Фразеалагізмы са структурай прыназоўнікава-склонавай формы назоўніка сустракаюцца сярод усіх семантычна-граматычных разрадаў фразеалагізмаў дыялектнай мовы: назоўнікавых, прыметнікавых, прыслоўных, дзеяслоўных і інш. [11]. Разгледзім дадзеныя структурны тып фразеалагізмаў на базе прыметнікавых. Матэрыялам для даследавання паслужылі 82 прыметнікавыя фразеалагізмы са структурай «прыназоўнік + назоўнік», выбраныя з фразеалагічных і лексічных дыялектных слоўнікаў беларускай мовы. Яны арганізаваны паводле 16 структурных мадэляў, 4 з якіх прадуктыўныя, 8 – непрадуктыўныя, астатнія – адначасотныя. Асобным фразеалагізмам даецца ўдакладненае значэнне, не такое, як у крыніцы, бо, як паказвае аналіз фактычнага матэрыяла і асаблівасці ўжывання, некаторыя фразеалагізмы маюць іншае значэнне. Таму семантыка часткі фразеалагізмаў скарэктавана:

1) прыназоўнік *у* + назоўнік у месным скло-не (12): *у бокі* – ‘хто-небудзь для каго-небудзь, непатрэбны’ (СНМ-1), *у гадах* – ‘сталы, немалады, пажылога ўзросту’ (ФСК, СБНФ, Юрч.-3), *у летах* – ‘сталы, дарослы’ (СПЗБ), *у модзі* – ‘адпаведны звычкам, густам, прынятым у пэўным асяроддзі, у пэўны час’ (ППФВ), *у палажэнні* – ‘цяжарная’ (Юрч.-3), *у пары* – ‘ў росквіце сіл’ (Юрч.-3), *у пер’і* – ‘сталы’ (Юрч.-3), *у рамках* – ‘стрыманы, тактоўны’ (Юрч.-3), *у саку* – ‘у росквіце сіл’ (Юрч.-3), *у сіле* – фізічна моцны, працаздольны, ‘з уладай у руках’ (Юрч.-3), *у цане* – ‘дарагі коштам’ (СБНФ), *у цяжку* – ‘цяжарная’ (СПЗБ);

2) прыназоўнік у + назоўнік у вінавальным склоне (10): у *варцэпкі* – ‘які складаецца з клетачак рознага колеру’ (ТС), *скура ў крупачкі* – ‘шурпатая’ (СПЗБ), у *меру* – ‘нармальны, ураўнаважаны’ (СПЗБ), у *наклопку* – ‘складзены паз у паз’ (СПЗБ), у *паву* – ‘які мае выгляд паўліна (узор)’ (ТС), у *панічы* – ‘які мае выгляд чалавечых постацей’ (ТС), у *пернікі* – ‘які мае выгляд пернікаў’ (ТС), сон у *руку* – ‘які спраўдзіўся’ (СПЗБ), у *трубку* – ‘які яшчэ не сфарміраваў каласы (пра злакавыя расліны)’ (ТС), у *яблыкі (яблычкі)* – ‘з цёмнымі круглымі плямамі на поўсці (пра каня)’ (СПЗБ, БФ, ФСК);

3) прыназоўнік без + назоўнік у родным склоне (10): *без вума (ума)* (Юрч.-1), *без духу* – ‘вельмі спалоханы’ (БФ), *без душы* – ‘бяздушны, чэрствы’ (БФ, СПЗБ), *бяз конаца* – ‘нікчэмны (пра чалавека)’ (СПЗБ), *без ног* – ‘слабы, нядужы ў нагах’ (СБНФ), *без памяці* (СПЗБ, Юрч.-1) – ‘дурны, неразумны’, *без розуму* – ‘дурны’ (Юрч.-1), *без свету* – ‘самы ад’яўлены (пра алкаголіка)’ (ТС), *бяз сэрца* – ‘бяздушны, чэрствы’ (МСГВ), *без языка* – ‘маўклівы, неразгаворлівы’ (СБНФ);

4) прыназоўнік з + назоўнік у творным склоне (10): *з верхам* – ‘запоўнены вышэй берагоў посуду, з лішкам’ (СПЗБ), *з вумом (розумам)* – ‘разумны’ (Юрч.-1), *з галавою (галавой)* – ‘разумны, талковы’ (ФСК), *клёцкі з душами* – ‘з мясным начиннем’ (СПЗБ, СБНФ), *з кваском* – ‘кісляваты (пра садавіну)’ (Юрч.-1), *бульба з мундзірамі* – ‘нячышчаная, у лупінах’ (СНМ-2), *з мухамі* – ‘вельмі ўпарты, капрызны, наравісты’ (СДФГ), *з перцам (перчыкам)* – ‘задзірлівы’ (Юрч.-1), *з толкам* – ‘разумны’ (Юрч.-1), *з чэрэвом* – ‘цяжарная’ (ТС);

5) прыназоўнік з (з-над) + назоўнік у родным склоне (5): *з боку* – ‘як пастаронні, з ліку іншых, не сваіх’ (Юрч.-1), *з вуліцы* – ‘выпадковы, невядомы’ (Юрч.-1), *з (з-над) іголаккі (іголки)* – ‘зусім новае (пра адзенне)’ (Юрч.-1), *з мазаля* – ‘здабыты выключна сваёй працай’ (СБНФ, СПЗБ), *з малаточка* – ‘новенькі (пра вопратку, абутак)’ (Юрч.-1);

6) прыназоўнік на + назоўнік у вінавальным склоне (6): *на валоку* – ‘у круглых зборках (пра халявы ў ботах)’ (ТС), *на казку* – ‘выдатны ва ўсіх адносінах’ (ТС), *на нос* – ‘вельмі малы, цесны (пра вопратку, абутак)’ (ФСК), *на рэд-касць* – ‘выключны’ (Юрч.-2), *на славу* – ‘вельмі добры’ (Юрч.-2), *на яць* – ‘самай лепшай якасці, гатунку, выгляду’ (Юрч.-2);

7) прыназоўнік на + назоўнік у месным склоне (4): *на грашах* – ‘забяспечаны, багаты’ (ФСК), *на нагах* – ‘здоровы, не хворы’ (Юрч.-2, СНМ-2), *на россыці* – ‘цяжарная’ (СБНФ), *на ўзводзе* – ‘у стане ап’янення’ (Юрч.-2);

8) прыназоўнік пад + назоўнік у вінавальным склоне (3): *пад масць* – ‘аднолькавы па па-

водзінах’ (Юрч.-2), *пад неба* – ‘высокарослы, вялікі’ (БФ), *пад стаць* – ‘аднолькавы, падобны’ (Юрч.-2);

9) прыназоўнік пад + назоўнік у творным склоне (3): *пад градусам* – ‘у стане ап’янення’ (Юрч.-2), *пад мухай (мушкай)*, *пад хмяльком (хмелем)* – ‘крыху выпіўшы, у стане лёгкага алкагольнага ап’янення’ (СБНФ);

10) прыназоўнік з-над (з) + назоўнік у родным склоне (5): *з-над (з) банкі* (СДФГ), *з-над бляхана* (СПЗБ), *з-над бляхі* (СДФГ), *з-над вядра* – ‘адстоенае, адзеленае ад смятаны (малако)’ (СДФГ), *малако с-над каровы* – ‘свежае’ (СПЗБ);

11) прыназоўнік пры + назоўнік у месным склоне (4): *пры нагах* – ‘які можа хадзіць’ (СПЗБ), *пры свеце* – ‘які можа бачыць’ (СПЗБ), *пры сіле* – ‘дужы’ (СПЗБ), *пры целе* – ‘здоровы’ (СПЗБ);

12) прыназоўнік ад + назоўнік у родным склоне (2): *ад камля* – ‘які характарызуецца найвышэйшай ступенню якой-н. адмоўнай якасці; найвялікшы’ (СДФГ), *ад сэрца* – ‘зычлівы, шчыры’ (СПЗБ);

13) прыназоўнік для + назоўнік у родным склоне (1): *для мебелі* – ‘які не прыносіць карысці’ (Юрч.-1);

14) прыназоўнік на + назоўнік у месным склоне (1): *на сіле* – ‘які адпавядае чым-н. магчымасцям’ (Юрч.-2);

15) прыназоўнік цераз + назоўнік у вінавальным склоне (1): *цераз (чэраз) ложку* – ‘густы (пра страву)’ (Юрч.-3), ‘рэдка (пра страву)’ (СПЗБ);

16) прыназоўнік проці + назоўнік у родным склоне (1): *проці веку* – ‘малады, у якога ўсё яшчэ наперадзе’ (СПЗБ).

Сярод фразеалагізмаў дадзенага тыпу сустракаюцца дзве адзінкі, якія маюць лексічныя варыянты з пераменным кампанентам прыназоўнікам: *з (з-над) іголаккі, з-над (з) банкі*.

У склад дадзенага структурнага тыпу можна аднесці двухкампанентныя прыметнікавыя фразеалагізмы, якія складаюцца з прыназоўніка і займенніка або прыметніка: *пры сабе* – ‘поўны, мажны хто-н.’ (СДФГ), *з ранніх* – ‘незвычайна развіты; празмерна спрытны, цікаўны’ (Юрч.-1), *да нічэго* – ‘ні на што не здатны’ (ФСК), *на бальшой* – ‘выдатны, выключны’ (Юрч.-2). Наяўнасць такіх утварэнняў сведчыць пра прадуктыўнасць дадзенага структурнага тыпу.

Заклучэнне. Доўгі час у мовазнаўстве не было адзінства да вызначэння статуса ўтварэнняў са структурай «назоўнік з прыназоўнікам». Адны даследчыкі лічылі іх фразеалагізмамі, другія не. Так, М. М. Шанскім падобныя звароты не адносяцца да фразеалагізмаў, паколькі яны маюць адзін асноўны націск, у той час як

фразеалагізм, на думку даследчыка, павінен мець два і больш націскі. У. П. Жукаў і А. У. Жукаў да фразеалагізмаў адносяць толькі тыя з выразаў згаданай структуры, якія маюць літаральнае свабоднае спалучэнне. Іншы погляд на вырашэнне дадзенага пытання назіраецца ў працах такіх даследчыкаў, як В. П. Красней, У. М. Лазоўскі, І. М. Шчарбакова, П. А. Лекант, А. І. Смірніцкі, А. У. Кунін, Ф. М. Янкоўскі, М. А. Даніловіч, А. С. Садоўская. Імі адназначна прызнаецца наяўнасць фразеалагізмаў са структурай «назоўнік з прыназоўнікам». Сёння большасць фразеалагаў схіляецца да меркавання, што адзінкі з адзначанай структурай, у тым выпадку, калі яны маюць ідыяматычныя прыметы, з'яўляюцца фразеалагізмамі. Гэта пацвярджаецца наяўнасцю шэрагу сучасных даследаванняў на базе фразеалагізмаў дадзенай структуры.

У беларускай дыялектнай мове прыметнікавыя фразеалагізмы са структурай «прыназоўнік + назоўнік» складаюць значную колькасць (82 адзінкі). Яны характарызуюцца разнастайнасцю структурных мадэляў рознай ступені прадуктыўнасці. Усяго налічваецца 16 мадэляў. Сярод іх найбольшай частотнасцю вызначаюцца наступныя 4: прыназоўнік у + назоўнік у месным склоне, прыназоўнік у +

назоўнік у вінавальным склоне, прыназоўнік без + назоўнік у родным склоне, прыназоўнік з + назоўнік у творным склоне. Яны аб'ядноўваюць ад дванаццаці да дзесяці фразеалагізмаў. Большасць мадэляў з'яўляюцца малапрадуктыўнымі, малаколькаснымі. Іх налічваецца 8: прыназоўнік з (*з-над*) + назоўнік у родным склоне, прыназоўнік *на* + назоўнік у вінавальным склоне, прыназоўнік *на* + назоўнік у месным склоне, прыназоўнік *над* + назоўнік у вінавальным склоне, прыназоўнік *над* + назоўнік у творным склоне, прыназоўнік *з-над* (*з*) + назоўнік у родным склоне, прыназоўнік *пры* + назоўнік у месным склоне, прыназоўнік *ад* + назоўнік у родным склоне. Яны аб'ядноўваюць ад шасці да двух выразаў. Астатнія структурныя мадэлі прадстаўлены адзінкавымі фразеалагізмамі.

Фразеалагізмы дыялектнай мовы са структурай «назоўнік з прыназоўнікам» разнастайныя паводле семантыкі. Найбольшая іх колькасць мае антрапацэнтрычную накіраванасць, характарызуе асобу чалавека паводле фізічнага і фізіялагічнага стану, узросту, характару, сацыяльнага статуса, запатрабаванасці ў грамадстве, разумовых здольнасцей. Акрамя таго, фразеалагізмы характарызуюць жывёл, вопратку, прадукты спажывання і ўласнай вытворчасці.

Скарачэнні

БФ – Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / рэд. М. Яўневіч, А. Баханькоў. Мінск: Выш. шк., 1968. 448 с.

МСГВ – Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. Мінск: Навука і тэхніка, 1972. 620 с.

ППФВ – Сцяшковіч Т. Ф. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, выслоўі народных гаворак Гродзенскай вобласці. Гродна: Гродзенскі дзярж. пед. ін-т імя Янкі Купалы, 1968. 75 с.

СБНФ – Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. Мінск: Выд. БДУ, 1972. 320 с.

СДФГ – Даніловіч М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. Гродна: ГрДУ, 2000. 267 с.

СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч; уклад. Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]. Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. 5 т.

СНМ-1 – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну. Гродна: ГрДУ, 1993. 244 с.

СНМ-2 – Цыхун А. Скарбы народнай мовы: з лексікаграфічнай спадчыны Гарадзенскага раёну. Гародня: Гарадзенская бібліятэка, 2014. 325 с.

ТС – Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін. Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987. 5 т.

ФСК – Зайка А. Ф. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны. Брэст: Брэсцкая друкарня, 2013. 308 с.

Юрч.-1 – Юрчанка Г. Ф. І коціцца і валіцца: устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / рэд. А. А. Крывіцкі. Мінск: Навука і тэхніка, 1972. 288 с.

Юрч.-2 – Юрчанка Г. Ф. І сячэ і паліць: устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / рэд. А. А. Крывіцкі. Мінск: Навука і тэхніка, 1974. 296 с.

Юрч.-3 – Юрчанка Г. Ф. Слова за слова: устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / рэд. А. А. Крывіцкі. Мінск: Навука і тэхніка, 1977. 272 с.

Літаратура

1. Даніловіч М. А. Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1991. 110 с.

2. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М.: Высш. шк., 1985. 160 с.

3. Красней В. П., Лазоўскі У. М., Шчарбакова І. М. Сучасная беларуская мова: Лексікалогія. Фразеалогія. Мінск: Універсітэцкае, 1984. 175 с.
4. Жуков В. П., Жуков А. В. Школьный фразеологический словарь русского язык. М.: Просвещение, 1989. 383 с.
5. Лекант П. А. К вопросу о минимальной единице фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. Вологда, 1967. С. 153–160.
6. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1956. 260 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высш. шк.; Дубна: Феникс, 1996. 381 с.
8. Янкоўскі Ф. Беларуская мова. Мінск: Выш. школа, 1978. 336 с.
9. Лепешаў І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. Мінск: Выш. шк., 1998. 271 с.
10. Даніловіч М. А. Адфразеалагічнае словаўтварэнне ў беларускіх гаворках // Краявіды роднай мовы: зб. навук. арт. (памяці праф. І. Я. Лепешава) / рэдкал.: В. Л. Варановіч (адк. рэд) [і інш.]. Гродна, 2017. Вып. 2. С. 25–33.
11. Садоўская А. С. Фразеалагізмы-спалучэнні ў сучаснай беларускай мове. Гродна: ГрДУ, 2003. 118 с.

References

1. Danilovich M. A. *Gramatychnaya kharaktarystyka frazealogizmau* [Grammatical characteristic of phraseological units]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1991. 110 p.
2. Shanskiy N. M. *Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka* [Phraseology of the modern Russian language]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1985. 160 p.
3. Krasney V. P. *Suchasnaya belaruskaya mova: Leksikologiya. Frazeologiya* [Modern Belarusian language: Lexicology. Phraseology]. Minsk, Universitetskay Publ., 1984. 175 p.
4. Zhukov V. P., Zhukov A. V. *Shkol'nyy frazeologicheskiy slovar' russkogo yazyka* [School phraseological dictionary of the Russian language]. Moscow, Prosveshchenie Publ., 1989. 383 p.
5. Lekant P. A. On the question of the minimum unit of phraseology. *Problemy frazeologii i zadachi ee izucheniya v vysshey i sredney shkole* [Problems of phraseology and tasks of its study in higher and secondary school]. Vologda, 1967, pp. 153–160 (In Russian).
6. Smirnitckiy A. I. *Leksikologiya angliyskogo yazyka* [Lexicology of the English language]. Moscow, Izdatel'stvo literatury na inostrannykh yazykakh Publ., 1956. 260 p.
7. Kunin A. V. *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka* [The course of phraseology of modern English]. Moscow, Vysshaya shkola Publ.; Dubna, Feniks Publ., 1996. 381 p.
8. Yankouski F. *Belaruskaya mova* [The Belarusian language]. Minsk, Vysheyschaya shkola Publ., 1978. 336 p.
9. Lepeshau I. Ya. *Frazeologiya suchasnay belaruskay movy* [Phraseology of the modern Belarusian language]. Minsk, Vysheyschaya shkola Publ., 1998. 271 p.
10. Danilovich M. A. Phraseological word formation in Belarusian proverbs. *Zbornik navykovykh artykulau: Krayavidy rodnoj movy* [Collection of scientific articles: Landscapes of the native language]. Grodno, 2017, issue 2, pp. 25–33 (In Belarusian).
11. Sadouskaya A. S. *Frazealogizmy-spaluchenni u suchasnay belaruskay move* [Phraseological units-phrases in the modern Belarusian language]. Grodno, GrDU Publ., 2003. 118 p.

Інфармацыя пра аўтара

Яўгенідзе Ірына Тарыелаўна – магістр філалагічных навук, бібліятэкар II катэгорыі навуковай бібліятэкі. Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (230023, г. Гродна, вул. Ажэшкі, 22, Рэспубліка Беларусь). E-mail: Evgenidze_IT@grsu.by

Information about the author

Yauhenidze Iryna Tarelawna – master of Philology, librarian of the II category of the scientific library. Yanka Kupala State University of Grodno (22, Ozheshko str., 230023, Grodno, Republic of Belarus). E-mail: Evgenidze_IT@grsu.by

Паступіў 08.01.2019